

Alexander Bevilacqua, *Şark Kütüphanesi: İslam ve Avrupa Aydınlanması*, Çev. Kenan Çapık, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2020, 455 sayfa. ISBN:978-605-7800-76-3

“Bütünü bilinmeyen bir şey hepten terk edilmez;
zira cüzi bilgi külli cehaletten evladır.”
(Ebü'l-Fidâ)

Bu çalışma, Harvard, Cambridge ve Princeton üniversitelerinde tarih alanında lisans, yüksek lisans ve doktora çalışmalarını tamamlamış ve halen Williams College'da tarih profesörü olarak görev yapan Alexander Bevilacqua'nın kaleme aldığı *The Republic of Arabic Letters: Islam and the European Enlightenment* başlıklı eserinin *Şark Kütüphanesi: İslam ve Avrupa Aydınlanması* başlığıyla yapılan Türkçe tercümesinin bazı açılardan değerlendirilmesini içermektedir.

Alexander Bevilacqua, bu eserin “Arapça okuma-Aydınlanması”nın tarihini ortaya koyduğunu ifade etmektedir. (s. 30). Bu ifade 1650-1750 yılları arasında Arap dilinin öğrenilmesi, Arapça yazılmış ana kaynaklara ulaşılması, bu kaynakların kütüphanelerde veya özel koleksiyonlarda araştırmacılarla buluşması, çevrilmeleri ve nihayetinde Avrupa dillerinde üretilen entelektüel bilgilere kaynaklık etmesi sürecinin kavramsallaştırılması olarak okunabilir. Zira *Şark Kütüphanesi*, Avrupalıların Arapça öğrenerek İslami kaynakları okumaya başladıkları bir Avrupa Aydınlanması başlatan öncü isimleri ele almaktadır. Kitabın girişinde yer alan “Bütünü bilinmeyen bir şey hepten terk edilmez; zira cüzi bilgi külli cehaletten evladır.” şeklindeki alıntı da on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda Avrupalıların İslam toplumu ve geleneklerine ve bunların temelinde yer alan Kur'an'a yönelik ilgilerinin bir özeti gibidir.

Kitap hakkında değinmemiz gereken ilk nokta *Çevirmenin Notu'nda* da belirtildiği üzere kitabın özgün İngilizce başlığı *The Republic of Arabic Letters: Islam and the European Enlightenment* iken Türkçe'ye *Şark Kütüphanesi: İslam ve Avru-*

pa Aydınlanması olarak çevrilmesi hakkındadır. The Republic of Letters¹ ibaresi “on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Avrupa’da coğrafi olarak birbirinden uzak, çeşitli mezhep ve felsefi düşüncelerdeki bilginlerin oluşturduğu ilmi veya edebi cemiyeti veya cemiyetler topluluğunu nitelemektedir.” (s. 22) Ayrıca “the Republic of Letters” Aydınlanma ile iç içe geçmiştir.² Mütercimim de değindiği şekliyle Bevilacqua, “Şark literatürü üzerine kafa yoran düşünürleri” de bu fiziki olmayan cumhuriyetin bir parçası olarak görmektedir. Aynı zamanda Şark literatürünü oluşturan metinlerin kendisi de bu cumhuriyetin bir parçası olarak görülmektedir.³

Şark Kütüphanesi başlığının ise mütercimim de ifade ettiği şekliyle “Doğu’dan Batı’ya taşınan, İslam coğrafyasının bilgi hazineleri” olan “elyazmaları” eksen alınarak seçildiği görülmektedir. (s. 22) Tercüme için bu başlığın seçiminde etkili olan bir başka nokta, çevirmenin başka bir mecrada aktardığı şekliyle kitabın İngilizce özgün başlığı için düşünülen seçenekler arasında *The Oriental Library* başlığının da olmasıdır.⁴ Ancak kitapta yazma eserlerin kendilerinden ve yazarlarından daha çok onların tespiti, elde edilmesi ve Avrupa’ya ulaştırılması aşaması, bu süreçte önemli rolü olan akademisyenler, elçiler, seyyahlar ve ticaret gemileri; bu eserleri yorumlayan bilginler ve filozoflar, onların eserlerinin meydana getirilme ve basılma evreleri, topyekûn Avrupalıların zihinlerini dönüşüme uğratan vetireler, bu vetirelerde etkili olan siyasi ve teolojik problemler ve değişen yaklaşımlar ele alınmaktadır. *The Republic of Arabic Letters* başlığının ise bu yazma eserler üzerinden entelektüel bilgi üreten yazın cumhuriyeti üyelerinin oluşturduğu “altküme”ye⁵ işaret etmesi bakımından daha kapsayıcıdır.

- 1 Bu konuda ayrıntılı bir haritalandırma çalışması için bk. Mapping The Republic of Letters, Erişim 21 Mayıs 2021. <http://republicofletters.stanford.edu/>
- 2 Bu konuda örnek bir çalışma için bk. Dena Goodman, *The Republic of Letters: A Cultural History of the French Enlightenment*, (Cornell University Press,1994).
- 3 Nitekim Levant’tan Batı’ya götürülecek kitap satın alımı konusunda önemli isimlerden biri olan John Greaves’in defterinde kaydettiği şekliyle “Levant bölgesi, Avrupa “The Republic of Letters”inin bir parçasıdır.” Bk. Engin Cihad Tekin, *Avrupalı Seyyahların Bakış Açısından Osmanlı’da Kitap ve Kütüphane Kültürü (1453-1699)*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 126.
- 4 Çevirmenin, kitap başlığının seçimi başta olmak üzere kitabın genel çerçevesini anlattığı bir video bulunmaktadır. Bk. Yekpa Ahmed, “Yekpa Ahmed ile Medeniyetimiz Programı”, *Kanal 5* (19 Aralık 2020) <https://www.youtube.com/watch?v=tseJVvB0wUE>
- 5 Jane McAuliffe, “The Republic of Arabic Letters: Islam and the European Enlightenment”, *Islam and Christian-Muslim Relations*, 31/1 (2020), 122.

Üzerinde durulması gereken bir diğer nokta kitabın kapağıdır. Kitabın orijinal kapağı için Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* eserinin 1680 yılında istinsah edilmiş ve Paris Kraliyet Kütüphanesi tarafından satın alınan nüshasının (s. 411) ilk sayfasından küçük bir bölüm⁶ kapak fotoğrafı olarak seçilmiştir. Seçilen bu sayfada Kâtip Çelebi, çeşitli kaynaklardan topladığı bilgileri bir araya getirdiği bu kitabının Allah'ın bir lütfu olduğunu ifade etmektedir. *Keşfü'z-zünûn'un*, Bevilacqua'nın çalışmasında adı anılan Avrupalı araştırmacıların sıklıkla başvurduğu bir eser olmakla birlikte farklı kaynaklardan toplanan eserlerin nasıl bir araya getirilebileceğinin güzel bir örneği olarak da görülebilir. *Şark Kütüphanesi* aynı zamanda dönemine damgasını vuran ve kitap boyunca sıklıkla anılacak *Bibliothèque Orientale*'in esin kaynağıdır. *Şark Kütüphanesi* kitabının Türkçe baskısında ise *Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticana*'nın iç kapağında da yer alan ve Papa XI. Clemens'i⁷ temsil eden resim yer almaktadır. Resmin üst kısmında Makkabiler İncili'nde geçen "Farklı bölgelerden kitapları bir araya getirdi." cümlesi yer almaktadır. (s. 400) *Şark Kütüphanesi* eseri boyunca kitap toplama faaliyetlerinin çeşitli aşamalarına ve sonuçlarına değinilmesi bakımından bu kapak oldukça anlamlı ve hatta oldukça çarpıcıdır. Üstelik burada yazar ve çevirmen arasında bir bakış açısı farkının olduğunu görmek mümkündür. Ancak kitapta kapak seçimi konusunda yazar veya çevirmen tarafından verilmiş bir bilgi olmadığından, burada sadece bir değerlendirmede bulunduğumuzu belirtmek yerinde olacaktır. Ayrıca kitabın sadece Türkçe çevirisinde bir kapak değişimi yapılmış olup İtalyanca⁸ ve Arapça⁹ çevirisinde bir değişikliğe gidilmediği görülmektedir.

Kitapta ele alınan tarih aralığı (1650- 1750) "imtiyazlı ticaret şirketleri" dönemi olarak da bilinmektedir. Avrupalıların İstanbul, İzmir ve Halep gibi ticaret merkezlerine yerleşmeye başlamasıyla birlikte bu bölgelerdeki entelektüel birikim üzerine çalışmalar başlamıştır. (s. 31) Bu dönemde tüccarlar seyahatname yazarlarına ve ilmi

6 Burada geçen ifade şu şekildedir: زواهر نطق، يلوح أنوار أطفاه، من مطالع الكتب والصحائف وبواهر كلام، يفوح أزهار إعطاه، على صفحات العلوم والمعارف. حمدا لله، الذي جعل زلال الكمال قوت القلوب والأرواح وخص مزايا العرفان، بفرحة خلا عنها أفرح الراح

7 Papa Clemens bir kitap hamisi olarak bilinmek istemektedir. Söz konusu resim de Papa XI. Clemens'in kitap toplama faaliyetleri konusundaki çabasına gönderme yapmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Bevilacqua, *Şark Kütüphanesi*, çev. Kenan Çapık, 85-86.

8 *Alexander Bevilacqua, La Biblioteca Orientale: Illuminismo e Islam*, (Hoepli, 2019).

9 ألكسندر بيڤيلاكوا، الرسائل العربية: الإسلام و المسلمين في عصر التنوير الأوروبي

gerekçelerle seyahat edenlere ulaşım ve konaklama imkânı sunmuştur. Bu nedenle ticaret şirketlerinin ilmi faaliyetlerin gelişmesi üzerindeki rolü büyüktür. (s. 31) Bevilacqua bunu şu ifadelerle ortaya koymaktadır: “Bu şirketler olmasaydı doğu araştırmaları sınırlı bir alanda kalmış olacaktı.” (s. 60) Özellikle İngilizler, coğrafi keşifler çağı¹⁰ olarak bilinen on beşinci yüzyıla kadar Osmanlı veya Araplar dolayısıyla da İslam hakkında oldukça az bilgiye sahiptir. *Şark Kütüphanesi* eseri boyunca ticaret faaliyetlerinin ilmi gelişim üzerindeki katkıları ortaya konmuş olsa da esas olarak Doğu’ya ve İslam’a yönelik akademik ve entelektüel ilginin başlangıç aşamasını ticaret faaliyetleri ve bununla yakından ilişkili olan coğrafi keşifler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Seyyahların ve bilginlerin Levant’a gelmeleri ve bu bölgelerden aldıkları kitapları Avrupa’ya taşıyabilmeleri¹¹ için deniz yolculuğunun güvenli olması¹² önemli bir husustur. Ticaret şirketleri¹³ bunun garantörü haline gelmiştir. Üstelik bu şirketler büyükelçilik ve konsoloslukların öncülleri olup diplomatik temsilci görevini görmüşlerdir.¹⁴ Bu şirketlerin üyeleri arasında sayılı zenginler de yer almış olup bu kişilerden bazıları kitap toplama faaliyetinin hamiliğini yapmıştır.

Kitap bağlamında önemli bir kavram olan *Levant*, *Orient*¹⁵ kelimesi ile benzer şekilde “güneşin doğduğu yer” anlamına gelmektedir. Bu kelimenin Orta çağ İtalyan tüccarları tarafından Doğu Akdeniz antik uygarlığına veya bu bölgede yer alan Kut-

- 10 Alfred C. Wood, *Levant Kumpanyası Tarihi*, çev. Çiğdem Erkal İpek (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013), 8.
- 11 Bu taşıma işinin kolaylaşması için 1634 yılında Levant Şirketi’ne ait gemilere ülkeye her geri dönüş sırasında Arapça veya Farsça bir el yazması getirmesi şartı konmuştur. Bevilacqua, *Şark Kütüphanesi*, çev. Kenan Çapık, 94.
- 12 Örneğin Doğu çalışmaları alanında kendisine bir yer edinmek isteyen Danimarkalı seyyahlar, hükümdarlarının Yemen’e keşif seyahati düzenlenmesi için emir vermesini kitap toplamak için güzel bir fırsat olarak görmüştür. Ancak bu seyahatten yalnızca bir seyyah sağ dönebilmiş, İstanbul ve Kahire’den toplanan yalnızca 119 el yazması eser Kopenhag’a ulaştırılabilmektedir. Bk. Bevilacqua, *Şark Kütüphanesi*, çev. Kenan Çapık, 83
- 13 Bu bağlamdaki en önemli şirketlerden biri Levant Kumpanyası olarak da bilinen İngiliz Levant Şirketi’dir. Bu şirketin Christine Laidlaw’ın ifadesiyle “bütünüyle İngiliz ve Protestan kurumu” olmasının kitap toplama ve akademik eser üretimi faaliyetlerinde diğer milletlere kıyasla İngilizlerin; Katoliklere karşı Protestanların nasıl konumlandığını göstermesi bakımından önemli olduğu kanaatindeyiz. Ayrıntılı bilgi için bk. Christine Laidlaw, *Levant’taki İngilizler: 18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğuyla Ticaret ve Siyaset*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014), 101.
- 14 Laidlaw, *Levant’taki İngilizler*, 9, 14.
- 15 Philip Mansel, *Levant: Akdeniz’de İhtişam ve Felaketler*, çev. Nigar Alemdar (İstanbul: Everest Yayınları, 2011), 1.

sal Topraklara atıfla kullanıldığı aktarılmaktadır.¹⁶ Bu kelime on dokuzuncu yüzyıla kadar özellikle Beyrut, İzmir ve İskenderiye¹⁷ gibi kozmopolit tüccar toplumları tanımlamak üzere kullanılmıştır. Bu tanıma Arap Hristiyanlar, Ermeniler, Yahudiler, Yunanlılar ile Batılı bir tarzı benimseyen Müslümanlar “Levantenler”¹⁸ ismiyle dahil edilmiştir. *Şark Kütüphanesi* eseri boyunca da bu kavram bazen bölgeye bazen de toplumlara işaret etmek üzere kullanılmıştır. Bu noktayı aydınlığa kavuşturmak eserin daha iyi anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca Avrupalıların bu bölgeye ilgisinin aslında antik uygarlığın ve ilk Doğu kiliselerinin mirasına ulaşma arzusu ve İncil ile Tevrat’ı anlayabilmek için Aramice ve İbranice gibi Sami dilleri hakkında daha çok şey öğrenme isteğinden doğduğunu, İslam’a yönelik entelektüel ilginin ise daha sonra geliştiği söylenebilir.

Kitapta geçen bir diğer önemli kavram ise *Sarazendir*. Bu kavrama değinmeden önce Batı Avrupalı Hristiyanlar’ın İslam’ı kutsal bir din değil sapkın bir inanç olarak nitelendirdikleri için İslam kültürü için önemli figürlerden yola çıkarak bir isimlendirmeye gittiklerine değinmek önemlidir. Bu isimlerden biri Hz. İbrâhim’in cariyesi Hâcer’e nisbetle “Hâcerîler” iken bir diğeri Hacer’in oğlu İsmail ile ilişkili olarak “İsmâîlîler” olmuştur. Ancak bu dönemde en çok kullanılan isimlendirme, etnik bağlamda kullanılan ve kökeni tartışmalı olan “Sarazenler”¹⁹ olmuştur. Bir görüşe göre bu isim Hz. İbrâhim’in eşi Sâre (Sara)’den mülhemdir. Bu iddiaya göre İsmâîlîler kendilerini bir köle olan Hâcer yerine özgür olan Sâre’ye dayandırmak istedikleri için kendilerine bu ismi bilinçli olarak seçmişlerdir. (s.39). Bu noktada ilk olarak İsmâîlî kavramının Avrupalılar tarafından İslam tarihinde bilinen bağlamı dışında kullanıldığı görülmektedir. Ancak zaman içinde bu kullanım ortadan kalkmıştır. İkinci olarak ise *Sarazen* kelimesinin Arap coğrafyasında bir yer ismi olduğu²⁰

16 William Harris, *Levant: Bir Kültürler Mozaïği*, çev. Ercan Ertürk (İstanbul: Literatür Yayınları, 2005), 2. Ayrıca bu bölgeye işaret etmek üzere kullanılan Suriye, coğrafi Suriye, Biladü’ş-Şam gibi kavramlar zihin karmaşasına yol açtığından Levant kavramı daha kullanışlı bulunarak yaygınlaşmıştır.

17 Harris, *Levant*, çev. Ercan Ertürk, 2-3.

18 Özellikle Şark Kütüphanesi eseri bağlamında değerlendirildiğinde Harris’in şu ifadesi oldukça anlamlıdır: “Levanten, dilbilimsel ve profesyonel bir beceriyi ama diğer yandan da her yere ait olurken hiçbir yere ait olmamak sağlam olmayan bir kimliği ifade etmektedir. Bk. Harris, *Levant*, çev. Ercan Ertürk, 2-3.

19 Sarazen kavramı Grekçe Sarakenos, Latince Saracenus, Sarrazin, Sarracin, Sarracene gibi farklı şekillerde yazılmaktadır. Bk. Cengiz Tomar, “Sarasinler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/116-117. Bu farklılıklar kelimenin kökenini bulmayı zorlaştırdığı gibi bu konudaki zihin karmaşasını da ortaya koymaktadır.

20 Petra veya Tedmür. Bk. Tomar, “Sarasinler”, 36/116-117.

veya yine bu coğrafyada yetişen bir bitki için kullanıldığı veya bir Arap kabilesinin ismi olduğuna yönelik farklı iddialar öne sürülmüştür. Her bir anlamı farklı dönemlere ve farklı coğrafyalara göndermede bulunduğundan, bu iddiaların birini diğerinden daha doğru bulmak mümkün olmamakla birlikte kesin olan tek şey bu kavramın önce sadece Arapları daha sonra ise tüm Müslümanları tanımlamak üzere Avrupalıların önemli bir kısmı tarafından kullanıldığıdır. Zamanla bu kavram yaygınlığını yitirse de söz konusu dönem dışında da kullanılmaya devam etmiştir.²¹

Üzerinde durulması gereken bir diğer konu Avrupa'da Kur'ân üzerine yapılan ilk ciddi filolojik analiz çalışmasında kullanılan tefsir kaynakları hakkındadır. Meryem Ana'nın Düzenli Rahipleri Tarikatı üyesi ve Günahsız (Lekesiz) Gebelik doktrininin²² önde gelen bir savunucusu olan (s. 116) Lodovico Marracci (1612-1691) tarafından yürütülen ciddi ve uzun uğraşların sonucunda 1698'de Kur'ân'ın tüm metni *Alcorani Textus Universus* adı altında tercüme edilmiştir. On dokuzuncu yüzyıla kadar yapılacak tüm tercümelerin kaynağı olacak (s. 159) bu eser, "Kur'ân üzerine yapılan ilk ciddi filolojik analiz olarak tarihe geçmiş ve Avrupalıların İslam'a dair anlayışlarını biçimlendirmede etkili olmuştur." (s. 108) Latince yapılan bu çalışma boyunca Marracci aynı Arapça kelime için aynı Latince karşılığı kullanarak tutarlılığı sağlamaya çalıştığı gibi olabildiğince Arapça ile aynı yapı ve anlamı koruyan Latince kelimeleri seçmiştir. Bu konunun en önemli istisnası teslis doktrinine zarar verecek kelimelerden kaçınması olmuştur. (s. 154-156) Marracci çalışmasında beş önemli tefsirden faydalanmıştır. Bunlardan biri *Celaleyn Tefsiri*'dir. Bevilacqua, bu

21 1876 yılında Londra'da bu isimle bir Rugby takımı kurulmuştur. Tam adı Saracens Rugby Club olan bu takımın arması kırmızı ay ve yıldızdır. Takımın kurucuları Marylebone Dilbilgisi Okulunun üyeleri "Old Boys" olmuştur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Saracens, Saracens Rugby Club, "Club History" (Erişim 10 Mart 2021). <https://www.saracens.com/club/club-history/> Bunun yanı sıra Honoré de Balzac tarafından kaleme alınan *Sarrasine* isimli bir kitap bulunmaktadır. Balzac'ın yaşadığı dönem ve bulunduğu çevre göz önüne alındığında en azından bu kavramı duymuş olmasının ihtimal dışı olmayacağı kanaatindeyiz. Bk. Honoré de Balzac, *Sarrasine*, çev. Ali Berktaş, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017).

22 Bu doktrin Fransisken ve Dominiken tarikatları arasındaki ayrılık konularından biridir. Meryem'in annesi Anna'nın (Hanne) Meryem'e cinsel arzu ve istek olmaksızın hamile kalması ve bu hamilelik sırasında Meryem'in ilk günahıtan arındırılmasını ifade eden ve Meryem'in Theotokos (Tanrı doğuran/Tanrı anası) olup olmadığı tartışmalarıyla da bilinen bu görüş kaynağını 2. yüzyıla ait bir metin olan Apokrif Yakub İncili (Protevangelium James)'nden almaktadır. Bu ayrıntı, bilginlerin bir "mezhep mensubu olarak", İslam'la ve daha özeldede Kur'ân'la ilgili çalışmaları kendi doktrinlerini güçlendirmek amacıyla yaptıklarını ortaya koyması bakımından önemlidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Tülay Kazancı, "Lekesiz Gebelik: Meryem'in Saflığının Teolojik ve Sanatsal Betimi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 22 (2010), 101- 104.

tefsirin seçilmesinin nedenleri üzerinde durmamıştır. Ancak “tefsirlerin özü” olarak bilinen, kısa ve kolay ibarelere sahip ve İslam toplumunda en çok okunan eser olan Celaleyn Tefsiri’nde, Beyzâvî, Râzî, Keşşâf ve Nesefî’nin tefsirlerinden faydalanılmıştır. Bu bakımdan Celaleyn tefsiri, pek çok farklı eserin bir araya getirildiği bir kaynak olarak görülebilir. Ayetlerin tefsirinde i’rab durumları ve kelime tahlilleri üzerinde durulmuş olması, lügat ve nahiv yönünden zengin²³ olması, bu eserin Marracci için eşsiz bir kaynak olmasını sağlamış olabilir. Bevilacqua, Marracci’nin İbn Ebî Zemenîn’in tefsirini²⁴ kullanmasını, bu tefsir Müslümanlar arasında en az bilinen ve en az kullanılan tefsir olduğu için eleştirmektedir. Çünkü bu dönemde yapılan Kur’an tercümelemlerinin amacı Müslümanların doktrinlerini en iyi şekilde öğrenip en güçlü şekilde çürütmektir. Bevilacqua, Marracci’nin bu seçimiyle amacının dışına çıktığını düşünmektedir. Ancak kanaatimiz, bu eserin ilk dönem müfessirlerinden Yahyâ b. Sellâm’ın tefsirinin²⁵ bir şerhi olması dolayısıyla Marracci açısından oldukça verimli bir kaynak olduğu yönündedir. Çünkü bu dönemdeki bilginlerin gerek Kur’an gerekse İslam tarihi üzerine yaptıkları çalışmalarda İslam’ın ilk döneminde üretilen bilgi ve kaynaklara ulaşmayı öncelikledikleri görülmektedir. Aynı zamanda İbn Ebî Zemenîn’in eseri lügavî tefsir olarak değerlendirilmese de nahiv ve sarfa dair meselelere bolca yer vermiştir. O, fiillerin kök, çekim ve iştikaklarına dair pek çok konuda izahlar yapmış, i’rabın mana üzerindeki etkisine değinmiştir. Marracci’nin kullandığı diğer tefsir kaynakları Zemahşeri’nin *Keşşâfı* ve Beyzâvî’nin tefsiri²⁶ iken son olarak faydalandığı eser Sa’lebî²⁷’ye aittir. Bevilacqua bu eserin de

23 Abdülcelil Candan, “Celaleyn Tefsirine Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (2000), 344.

24 Söz konusu tefsirin ismi *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîz ve huve muhtasaru tefsîri Yahyâ b. Sellâm: Diğer adı Tefsîru İbn Ebî Zemenîndir*. Bk. Emin Cengiz, “İbn Ebî Zemenîn ve Tefsirdeki Metodu” *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/7 (Mart 2017), 28-50.

25 Bu tefsir ilk dönem İslâmî ilimleri toplayan bir ansiklopedi mahiyetinde olup sahabe, tabiûn ve selef ulemânın fikirlerini içermektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz, “İbn Ebî Zemenîn ve Tefsirdeki Metodu, 28-50.

26 Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t- te’vîl* isimli bu eserinde rivayet ve dirayet metodunu birlikte kullanmıştır. Aynı durum, tefsirini yazarken faydalandığı Zemahşeri’nin tefsiri için de geçerlidir. Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Cerrahoğlu, “Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t- te’vîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/260-261.

27 Tasavvufi yorumlar içeren *el-Keşf ve’l-beyân* isimli tefsiriyle bilinen Sa’lebî, döneminin önde gelen müfessir ve dilcilerinden biri olarak kabul edilir. O, Şîa kaynaklı bazı asılsız rivayetlere ve İsrâiliyat türü kissa ve haberlere yer vermesi açısından eleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. M. Suat Mertoğlu, “Sa’lebî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/28-29.

Osmanlılar tarafından ilgi görmeyen bir eser olduğunu söylemiş ve Marracci'nin bunu kullanmasını "ulaşabildikleriyle yetinmek" olarak değerlendirmiştir. (s. 131) Ancak Sa'leb'in döneminin önemli dilcilerinden olması bize yine Marracci'nin bu tercihi bilinçli olarak yaptığını düşündürmektedir. Çünkü faydalandığı eserlerde filolojik tahliller öne çıkmaktadır. Çünkü bu dönemde Kur'an tercümesi hem Arapça öğrenmenin hem Hristiyan öğretilerini içerden gelen eleştirilere karşı güçlendirmenin, hem de İslam'da yer alan akılcı anlayışın kökenini Hristiyanlığa bağlamanın bir yolu olarak görülmüştür. Yine kanaatimizce İsrâiliyata sık sık yer verilen tefsirlerin de kullanımı Marracci'nin Kur'an'ın İncil ve Tevrat'tan alıntılındığı fikrini işlemesine olanak sağlamıştır. Yalnızca Marracci'nin değil bu dönemde Kur'an çevirisi yapan ve Kur'an üzerine çalışan araştırmacıların ortak kanaati Kur'an'da bir yeniliğin olmadığı, Yahudilik ve Hristiyanlığın bir özeti ve tekrarı²⁸ olduğudur. (s. 195) Bevilacqua'nın belirttiği gibi Marracci farklı perspektiflerden kaynaklara ulaşma çabasıdır. Bu nedenle Avrupalıların Şii ve Mu'tezili kaynaklara yönelmeyi tercih etmediği bir dönemde Marracci'nin rivayet ve dirayet metodunu bir arada kullanan Mu'tezilî Zemahşerî ve Eş'arî Beyzâvî'nin eserlerini seçmesi anlamlıdır.

Kitabın başında yer alan *Terminoloji, İsimler, Transliterasyon ve Tarihler Hakkında Açıklamada* kitaba konu edilen dönemde Müslümanlar hakkında kullanılacak standart olarak benimsenen kavramların olmadığından ve en genel kabul gören "şark" kavramının yetersizliğinden ve belirsizliğinden söz edilmektedir. Yine aynı yerde yazar, Müslümanların dinsel nitelikte olup olmaması gözetilmeksizin ortaya koyduğu kültürel ve entelektüel birikimini ifade etmek üzere "İslami" kavramını kullanmayı tercih ettiğini ve bunu nedenlerini açıklamıştır. (s. 12)

Kitapta sözü edilen isimlerin yer aldığı *Kitapta Geçen Öncü İsimlerin Listesi: (Doğum Yılına Göre Sıralı)* başlıklı bir bölümün varlığı kitabın daha anlaşılır olmasını sağlamıştır. Bu listeye bakıldığında adı geçen geçen her bir ismin alanının öncülerinden olduğu görülmektedir. Bunlar sırasıyla şu şekildedir: Edward Pococke, Lodovico Marracci, Barthelemy d'Herbelot, Richard Simon, Antoine Galland, Eusebe Renaudot, Adriaan Reland, Simon Ockley, Montesquieu, George Sale, Johann Jacob Reiske, Voltaire, Edward Gibbon. (s. 15-17) Bu listenin hemen ardından *Sıklıkla Adı Geçen Arap ve Müslüman Yazarlar Listesi: (Doğum Yılına Göre Sıralı)* yer almaktadır.

28 Şu cümle genel tablonun güzel bir özetidir: "Hristiyan polemikçi gelenekte İslam, çoğunlukla Hristiyanlığın sapkın bir versiyonu olarak görülüyor, bu da onu İncillerin Tanrısıyla aynı Tanrıya adanan bir din halini getiriyordu." Bevilacqua, *Şark Kütüphanesi*, çev. Kenan Çapık, 197.

Şark Kütüphanesi'nin *Giriş* bölümünde Avrupalıların İslam'a karşı muğlak ve yanlış olan algılarının Avrupalı bilginlerin Arapça öğrenerek İslami kaynakları okumaya ve bunlar üzerinde düşünmeye başlamalarıyla birlikte nasıl dönüşüme uğradığından ve bu hareketin altında yatan siyasi, teolojik ve akademik sebeplerden bahsedilmektedir. (s. 30,48) Bu dönemde İslam'ın din olarak Hristiyanlık ve Yahudilikle; ürettikleri entelektüel bilginin kabulü ve kullanımını noktasında paganlarla karşılaştırıldığından söz edilmektedir. (s. 38)

Eserin *Şark Kütüphanesi* başlıklı birinci bölümünde kitap toplama faaliyetlerinde İstanbul'un merkezi konumu ve öneminden, elçilerin bu faaliyetlerdeki rolünden, Galland başta olmak üzere önemli gezgin kitap koleksiyoncuları, hamiler ve Avrupa'da yer alan büyüklü küçüklü devlete, kiliselere veya zengin kişilere ait kütüphanelerden söz edilmektedir.

Kur'an Tercümeleleri başlıklı ikinci bölümde özellikle Lodovico Marracci ve George Sale'in çalışmalarının temel alındığı görülmektedir. Bevilacqua bu bölümde Marracci'ye geniş yer ayırmış ve kullandığı kaynaklar, uyguladığı yöntem, tercümesinin basım süreçleri, bu süreci destekleyen ve sekteye uğratan olaylar ve yaklaşımları ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Ardından George Sale'in tercümesine yer vererek bunun Marracci'nin çalışması ile birlikte Avrupalı Hristiyanlar ve Aydınlanma filozofları üzerindeki etkisine değinmiştir. Ancak burada söz edilmesi gereken bir diğer nokta gerek kitap toplama ve kataloglama gerekse tercüme faaliyetlerinde Mârûnîlerin rolüdür. Katolik Kilisesi on altıncı yüzyılda Levant Hristiyanları ile bağları güçlendirme politikası bağlamında pek çok Mârûnî'yi İtalya'ya davet etmiş bu da İtalya'nın kitap toplama, kataloglama, tercüme etme ve kitap basma konusunda gelişmesini ve Arap dili öğretimi konusunda bir merkez olmasını sağlamıştır. (s. 117)

Yeni Bir İslam Anlayışı başlıklı üçüncü bölümde, Reform hareketinin de etkisiyle (s. 177) İslam'a yönelik çalışmaların arttığı dönem ele alınmaktadır. Burada öne çıkan unsur İslam'ın vahiy ürünü bir din değil Hristiyanlığın sapkın bir versiyonu olduğu düşüncesidir. Araştırmacıların amacı ciddi polemikler için hakiki bilgilere ulaşmak (s. 202) olduğundan İslam hakkında üretilen yanlış bilgileri kendileri çürütmüştür. Yine bu dönemde Kur'an'daki "cennet" çok şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir. (s. 209) Bevilacqua'nın gerek bu bölümde gerekse kitap boyunca Avrupalıların İslam'a ve Kur'an'a yönelik şiddetli eleştirilerini ve kullandıkları küçümseyici ifadeleri daha yumuşak bir şekilde ifade etmeye çalıştığı görülmektedir. Bevilacqua'nın bu yaklaşımı eleştirilmiştir.²⁹

29 Mahmood Kooria, "The Republic of Arabic Letters: Islam and the European Enlightenment", *The Historian*, 80/4 (2018), 794-796.

D'Herbelot'nun Şark Bahçesi başlığıyla dördüncü bölüme adını veren D'Herbelot ile ünlü kitap koleksiyoncusu Galland, Sarazen kavramı yerine şark kavramını kullanmış, kendi dönemlerine kadar İbranice ve Arapça ile sınırlı olan kaynak kullanımını Farsça ve Türkçe'yi de dahil ederek genişletmiştir. Her ne kadar edebiyat ağırlıklı olsa da Arap olmayan milletleri ve farklı din mensuplarını şark kavramı bağlamında ele almış ve doğu araştırmalarında yeni bir dönem başlatmışlardır. (s. 252-253)

Benzer bir çalışma tarih alanında da kendini göstermiştir. Tarihte İslam başlığına sahip beşinci bölümde ele alındığı şekliyle İslam topraklarına dair bir genel tarih, Arapça, Farsça ve Türkçe orijinal kaynaklardan derlenmiş bir Şark tarihi yazma projeleri birbirini takip etmiş olsa da yine Arapça odaklılık kendini göstermiştir. Bu bölümde Fransız başrahip Eusebe Renaudot, Edward Pococke, *History of Saracens*'in ünlü yazarı Simon Ockley, Edward Gibbon gibi önemli isimler ve eserlerine yer verilmiştir. Burada vurgulanması gereken noktalar Avrupalı tarih yazımı ile Arap tarih yazımı arasındaki keskin farklar (s. 317), Avrupalıların İslam tarihi ile Arap tarihini özdeşleştirmesi dolayısıyla Arap tarihini Arapların gözünden okuma yolundaki gayretleri (s. 285) ve Arapların siyasi başarılarının sebebi olarak dinlerine değil yaşadıkları coğrafyadan beslenen karakterine odaklanılmasıdır. (s. 308) Arap tarihini Arapların gözünden okuma ilkesi dolayısıyla Müslüman bilginlere ve eserlerine en çok yer verenler Avrupalı tarihçiler olmuştur.

İslam ve Aydınlanma başlıklı altıncı bölümde Aydınlanma ile İslam'a bakışın geçirdiği değişim Montesquieu ve İskoç filozoflar David Hume, Adam Ferguson ve Adam Smith üzerinden anlatılmıştır. Bu düşünürlerin kendi amaçlarına hizmet ettiği sürece İslam'ın ürettiği bilgiye nasıl başvurdukları örneklendirilmiştir. (s. 335)

Bu bölümde Hz. Muhammed'in sahte peygamber yerine artık "kanun koyucu" olarak görülmesi özellikle Avrupalı okurlar üzerinde en çok etki bırakan yazarlardan biri olan Montesquieu örneği üzerinden açıklanmıştır. Montesquieu, Kur'an'ı yaşayan bir metin olarak okumamış, tarihi bir arşiv olarak değerlendirmiştir. (s. 345) Ayrıca aydınlanma düşünürlerinin genel olarak bu yaklaşımı benimsediği görülmektedir.

Kapsamlı bir arşiv çalışmasına dayanan ve yoğun bir emeğin ürünü olan bu eser görsel materyallerle de zenginleştirilerek Avrupalıların İslam'ı anlama noktasında yürüttüğü çalışmaları ortaya koymuştur. Aynı zamanda İslam üzerine çalışan bilginlerin zihin dünyasını kavramamızı sağlayan bu çalışma Avrupa entelektüel birikiminin kapsamlı ve tutarlı bir çözümlemesini yapmaktadır. Bu bağlamda pek çok farklı disiplinden okuyucunun faydalanacağı bir eser olma niteliğindedir.

Kaynakça

- Ahmed, Yekpa. “Yekpa Ahmed ile Medeniyetimiz Programı”. *Kanal 5-YouTube*. 19 Aralık 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=tseJvB0wUE>
- Balzac, Honoré de. *Sarrasine*. çev. Ali Berktaş, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Candan, Abdülcelil. “Celaleyn Tefsirine Eleştirel Bir Yaklaşım”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/3 (2000).
- Cengiz, Emin. “İbn Ebî Zemenîn (324-399/935-1008) ve Tefsirdeki Metodu” *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4/7 (Mart 2017), 28-50. <https://doi.org/10.17859/pauifd.285699>
- Cerrahoğlu, İsmail. “Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t- te’vîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11.
- Goodman, Dena. *The Republic of Letters: A Cultural History of the French Enlightenment*. Cornell University Press, 1994.
- Harris, William. *Levant: Bir Kültürler Mozaïği*. çev. Ercan Ertürk. İstanbul: Literatür Yayınları, 2005.
- Jane McAuliffe, “The Republic of Arabic Letters: Islam and the European Enlightenment”, *Islam and Christian-Muslim Relations*, 31/1 (2020), 122.
- Kazancı, Tülay. “Lekesiz Gebelik: Meryem’in Saflığının Teolojik ve Sanatsal Betimi”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, 22 (2010), 101- 104.
- Kooria, Mahmood. “The Republic of Arabic Letters: Islam and the European Enlightenment”. *The Historian*. 80/4 (2018), 794-796. <https://doi.org/10.1111/hisn.13004>
- Laidlaw, Christine. *Levant’taki İngilizler: 18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğuyla Ticaret ve Siyaset*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014).
- Mansel, Philip *Levant: Akdeniz’de İhtişam ve Felaketler*. çev. Nigar Alemdar. İstanbul: Everest Yayınları, 2011.
- Mapping The Republic of Letters. Erişim 21 Mayıs 2021. <http://republicofletters.stanford.edu/>
- Mertoğlu, M. Suat. “Sa’lebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36.
- Saracens, Saracens Rugby Club. “Club History”. Erişim 10 Mart 2021 <https://www.saracens.com/club/club-history/>
- Tekin, Engin Cihad. *Avrupalı Seyyahların Bakış Açısından Osmanlı’da Kitap ve Kütüphane Kültürü (1453-1699)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Tomar, Cengiz. “Sarasinler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36.
- Wood, Alfred C. *Levant Kumpanyası Tarihi*. çev. Çiğdem Erkal İpek. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013.